

Les escoletes de Menorca. I ara què? Educació infantil i polítiques d'infància

Vicenç Arnaiz

RESUM

Les escoles de Menorca constitueixen una xarxa pública de qualitat que és el resultat d'un llarg procés de transformació i de moltes complicitats. Ara cal afrontar nous reptes en les polítiques d'infància.

RESUMEN

Las escuelas infantiles de Menorca constituyen una red pública de calidad que es el resultado de un largo proceso de transformación y de muchas complicitades. Ahora es necesario encarar otros retos en las políticas de infancia.

Quan al petit gran món es parla del primer cicle de l'educació infantil, Menorca apareix com un referent amb nom propi. Hi ha qui es refereix al «model d'escoles de Menorca»...

A. QUÈ S'HA FET I COM S'HI HA ARRIBAT?

A.1. Projecte ciutadà: en bona mesura les escoles de Menorca constitueixen un projecte ciutadà que integra des de les primeres passes, ara fa quaranta anys, iniciatives conjuntes de les famílies i els professionals: les primeres escoles sorgiren de col·lectius de famílies i mestres i configuraven un projecte que responia a la perspectiva singular d'uns i altres. I aquest naixement i tarannà que s'ha perllongat en algunes pobles fins fa dos anys ha marcat la dinàmica col·lectiva: es tracta d'un projecte que de bon començament cerca com es pot integrar les necessitats de conciliació laboral de la família i la concepció pedagògica que solem prioritzar els professionals de l'educació.

La majoria de pobles han disposat fins ara —i a Ciutadella encara és viu— de **mecanismes permanents d'anàlisi i decisions conjuntes** de totes les escoles locals en què també participaven les famílies i algun membre de la corporació. Així el diàleg permanent anava ajudant a decantar-se per una dinàmica que els enfortís per les sinergies aconseguides, perquè incloïa a tothom i perquè la conversa sempre és una eina que no sols ajuda els membres a madurar sinó que també fa que les idees i els projectes s'enforteixin.

Aquesta dinàmica ha comportat un altre efecte: **l'educació dels infants menuts ha escapat sempre del debat partidista, i les polítiques de les escoles s'han gestionat en consens, aconseguint així que les ments dels gestors polítics locals treballassin en una mateixa direcció, sempre sumant.**

L'educació millora quan tota la comunitat s'hi sent implicada, quan tots els membres troben el seu espai i se senten necessaris, quan educar no és el projecte de ningú en particular i en canvi aconseguim que en el projecte col·lectiu cada un hi percebi reflectida la seva aportació.

A.2. L'atenció educativa als infants més menuts de Menorca no s'ha identificat exclusivament amb l'escolarització. El projecte, els programes i les activitats cerquen enfortir les competències i millorar les condicions de l'acció educadora de tota la comunitat, i l'escoleta n'és una dimensió essencial, però una entre altres.

Per açò la ciutadania menorquina estima les seves escoles, perquè estima l'educació dels més menuts en totes les vessants i identifica les escoles com una dimensió de la criança de la qual la família és l'eix.

Per açò el paisatge educatiu de la primera infància ha cercat en primer lloc l'empoderament educatiu de la família, les activitats que suposen provocar la inserció de les famílies novelles en la criança en xarxes socials espontànies o organitzades on es trobin amb altres famílies en circumstàncies semblants, i plegats els sigui més fàcil identificar les seves noves necessitats singulars i puguin triar entre diversitat de respostes.

Per açò la vida cultural col·lectiva és rica en ocasions en les quals hi ha propostes culturals dirigides a famílies amb infants, i encara més freqüents són les oportunitats en què està inclosa la participació dels infants en iniciatives culturals de caràcter general.

A.3. Eines per a la bona governança

Tan importants com els objectius establerts i la reflexió participativa en la presa de decisions són les eines per detectar, analitzar i avaluar tant les necessitats com els resultats de les accions.

Ara en vull evidenciar especialment una: el **pla i el mapa d'educació infantil 0-3 anys de Menorca**, que s'elabora des de l'any 2004. És una anàlisi objectiva i exhaustiva de la realitat de les escoles, per disposar de dades precises per poder fer una proposta de planificació prou coherent i ajustada a les possibilitats.

B. EL MAPA I EL PLA D'EDUCACIÓ INFANTIL 0-3 ANYS DE MENORCA

Al mapa es recullen totes les dades necessàries per poder tenir una visió precisa i alhora global de la realitat.

El 2004, que era la primera vegada que s'elaborava, es varen recollir dades sobre:

B.1. Les infraestructures

Amb informació precisa de les característiques i condicions dels edificis, de les instal·lacions bàsiques i condicions en què es trobaven, del grau d'adequació a la normativa i exigències educatives i de salut.

- Així vam poder saber quines intervencions eren urgents i quin cost podien tenir, com ara disposar d'aigua corrent a totes les aules, mesures de seguretat bàsiques de les instal·lacions elèctriques o de les dependències.

- També vam poder inferir quins edificis havien de ser definitivament abandonats, i fer un pla de reagrupament o reubicació.
- Vam poder preveure quines intervencions s'havien de fer i on per poder disposar de wc per a infants i adults.
- Vam identificar quines escoles no tenien cap ombra al pati i vam fer un pla concret per resoldre-ho. També es van identificar les necessitats de climatització de les aules.
- I vam preveure també necessitats i models de solució perquè el terra de les aules tingués les condicions que els infants necessiten per seguretat i higiene.
- ...

B.2. Els recursos humans

El mapa va recollir informació exhaustiva referida als professionals educatius dels centres: la quantitat de recursos humans en relació amb el nombre de grups, les titulacions, les edats, els salaris, horaris de treball, disponibilitat d'horari no lectiu...

Així es va poder inferir necessitats de reforços, analitzar models de gestió, planificar estratègies per a la normalització de les titulacions, preveure estratègies i recursos d'equiparació salarial...

B.3. La realitat econòmica dels centres

Es van recollir exhaustivament dades sobre la realitat econòmica de cada centre. Els seus ingressos i despeses i les aportacions econòmiques de les famílies

L'evidència de models de gestió econòmica ben diferents feia palès que en uns es prioritzava la massa salarial mentre que altres deixaven els salaris en darrer lloc i prioritzaven despeses en condicions d'equipament i materials educatius.

Conèixer totes les modalitats i diversitats de les aportacions econòmiques de les famílies era bàsic per encarar un pla d'unificació progressiva, de manera que les aportacions de les famílies fossin semblants a totes les escoles que oferien uns serveis semblants.

Sobretot va fer possible entendre quina era la realitat més enllà de les necessitats expressades, la diversitat de costos i les seves causes, així com analitzar les fonts de finançament i el desequilibri entre els municipis i les administracions.

B.4. El nivell de participació en la gestió dels centres

Vam analitzar quins nivells i recursos s'utilitzaven per facilitar la participació de la comunitat educativa en la gestió de cada centre. En quines escoles s'escollia la persona que les dirigia i en quines venia designada. En quines es feia claustre deliberatiu i en quines no. En quines escoles es feia coordinació pedagògica i com es feia i sobre quins punts se centrava.

També es va analitzar l'existència i origen de documents d'organització de centre (PEC, PCC, DOC...) en cada escoles.

B.5. El nombre i els percentatges d'escolarització dels infants

Ja llavors es va analitzar quants infants i de quines edats estaven escolaritzats en cada municipi i quin percentatge representaven sobre el total de la població en cada cas.

Era una dada clau per comprendre les necessitats de les famílies i quin paper hi tenien les escoles. També era una dada del grau d'equitat social.

Analitzades les circumstàncies, les realitats, i identificats els objectius prioritaris, era possible fer un pla ordenat d'actuació amb coneixement de costos econòmics i d'altres energies necessàries.

És evident que no té el mateix cost rehabilitar un edifici que posar ombra als patis, i tanmateix ambdues vessants poden ser necessàries.

Aconseguir que totes les treballadores assolissin la titulació necessària no era un tema de costos, sinó de fer emergir la consciència de les necessitats i aconseguir gestionar oportunitats que ho fessin possible.

L'equiparació de costos de funcionament té a veure amb l'aportació d'ingressos, però també amb diàlegs interns sobre models pedagògics i eficiència dels esforços.

I així podríem anar descrivint com es va poder establir un pla d'educació infantil prou reflexionat, debatut i consensuat com per ser acordat amb garanties de suport majoritari. Era tan necessari comptar amb els poders polítics com la voluntat i il·lusió de les treballadores i la complicitat de les famílies.

C. EL PLA D'EDUCACIÓ INFANTIL DE 2004 VA PRIORITZAR...

1. La normalització en titulacions de totes les treballadores i la progressiva equiparació de les seves condicions laborals i professionals
 - Als 4 anys era un objectiu bastant assolit i als 6 del tot.
2. La dinamització de les eines de participació en la gestió dels centres (Consell Escolar, claustres...) i que tots els centres disposassin dels documents d'organització pedagògica dels centres
 - 2 o 3 anys després la intenció estava aconseguida
3. Un pla progressiu d'equiparació de les aportacions econòmiques de les famílies
 - 6 anys més tard es donava per pràcticament resolt
4. La millora progressiva dels edificis i instal·lacions, que implicava trasllats i noves infraestructures i un pla que identificava urgències, prioritats i estratègies

- 7 anys després es va donar per assolit. 7 anys poden semblar molts, fins i tot massa, però si tenim en compte que la millora exigia inversions milionàries, el termini no és tan llarg com sembla
5. Regularització administrativa de totes les escoles com a centres educatius
 - En 5 anys va estar totalment assolit
 6. Oferta extensa de serveis de suport a les famílies que no tenen el fill escolaritzat: espais familiars, tallers de famílies...
 - Hi va haver un gran creixement en els següents 4 anys que es mantingué i va arribar a atendre el 10 per cent de les famílies amb infants sense escolaritzar en el primer i segon any de vida, fins que el 2012 va ser suprimit
 - Ara estan ressorgint col·lectius que ho reactiven.

Disposar de les dades de partida permetia, a més, anar analitzant el grau d'acompliment dels objectius i reactualitzar energies i estratègies i sobretot mantenir la cohesió entre tots els implicats.

D. L'ANY 2012 ES VA FER LA DARRERA ACTUALITZACIÓ DEL MAPA ESCOLAR D'EDUCACIÓ INFANTIL 0-3 A MENORCA¹ a càrrec de l'Observatori de la Infància i la Família de Menorca² per encàrrec del Ple del CIME a la sessió de gener de 2012.

La nova anàlisi evidenciava, segons explicitava el mateix Observatori, el canvi de la realitat institucional de les escoles.

Les dades posaven en evidència que a Menorca:

- Disposam d'una àmplia i sòlida oferta d'escoles públiques, amb uns edificis i instal·lacions que reuneixen condicions suficientment adequades per a la tasca educativa i ajustades a tota la normativa vigent.³ Aquesta oferta està organitzada en xarxes per municipis que integren tots els centres, sigui quina sigui l'administració titular (**quadre I**) i, de fet, garanteix plaça escolar per a tothom qui estigui en condicions d'accedir a una plaça
- Les escoles compten amb tots els professionals degudament titulats i amb un conveni que regula les condicions específiques que protegeixen els seus drets laborals, i disposen d'una oferta suficient de formació contínua a través del CEP i amb iniciatives del mateix CIME
- Hi ha un servei d'atenció primerenca que cobreix les necessitats de detecció, avaluació i suport dels infants escolaritzats i de les seves famílies, que, a més, funciona en coordinació permanent amb els serveis de salut i socials

¹ Informe d'actualització del pla i mapa escolar 0-3 anys de Menorca de juny de 2012, que es pot consultar o demanar al Departament d'Educació del Consell Insular de Menorca.

² L'Observatori de la Infància i la Família és un òrgan assessor del Consell Insular de Menorca (depenent del Departament de Cultura i Educació) que té com a finalitat assessorar tècnicament en l'àmbit de l'atenció educativa infantil (0-6 anys). Reglament de funcionament de l'Observatori de la Infància i la Família, BOIB de 18-06-2005.

³ Només es va detectar un centre sense la preceptiva autorització administrativa i, per tant, sembla que fora de tot control des de la perspectiva educativa i altres.

- Es cuida bastant la relació i col·laboració entre les famílies i les escoles
- Les aportacions econòmiques de les famílies, tot i que s'havien reduït diferències, es mantenen en un ventall encara molt obert (quadre III).

QUADRE I. MAPA ESCOLAR 0-3 ANYS. MENORCA 2012.
EVOLUCIÓ DE NOMBRE D'AULES 2003-2012

	EI 3	EI 2	EI 1	TOTAL
AULES 2003-2004	42	46	10	98
AULES 2006-2007	44,5	54,5	14	113
AULES 2011-2012	54	59	30	143
EVOLUCIÓ 2003-2012	+12	+13	+20	+45
INCREMENT PERCENTUAL	28%	28%	200%	45,9%

I de les dades emergien prioritats que el mateix Observatori formulava de la manera següent:

1. **Necessitat de polítiques socials d'infància:** les dades anteriors a la crisi econòmica ja assenyalaven un creixement important de la pobresa en la primera infància que tenia i té un doble agreujant: la invisibilitat social de la problemàtica i les greus conseqüències que té per la vulnerabilitat dels infants que la pateixen i per la hipoteca de futur col·lectiu que anuncia. A hores d'ara la pobresa que afecta especialment les famílies amb infants menuts ha crescut fins a extrems que, si no es prenen mesures directes i urgents, fan que aquest sector resulti impermeable a la important despesa pública que es fa en educació de la primera infància i, per tant, no en treguin benefici els que haurien de ser-ne els primers usuaris.

Per a aquest fi proposa:

- A) que a les escoles públiques s'articulin estratègies i recursos que hi possibilitin l'accés de les famílies socialment més desfavorides (quotes reduïdes, ocupació de places buides que igualment se subvencionen...), i
 - B) que els professionals de l'educació i els del treball social disposin de models i recursos d'intervenció compartits per comprendre les dificultats i saber com donar suport a l'educació de la primera infància en els entorns de famílies en situació d'exclusió social.
2. **Cal cercar un acord que estableixi una distribució més equitativa entre les diferents administracions** (actualment els ajuntaments hi aporten el 30 per cent, el CIME el 5 per cent i el Govern aportava el 8-10 per cent, aproximadament) i que el cost per a les famílies no suposi una barrera per accedir-hi per a cap infant, sobretot els qui més ho necessiten, i que en el futur la seva aportació, que en aquests moments és del 60 per cent, se situï progressivament al voltant del 35 per cent.

3. **Es fa necessari garantir que, cada vegada més, les escoles són per a les famílies espais per a la socialització de la criança**, llocs de descoberta de bons models i de fàcil accés als recursos d'orientació, assessorament, intercanvi..., per donar resposta positiva a la complexitat creixent de les problemàtiques internes que afronten. Atès el baix cost que comporten i l'eficiència que presenten, es fa necessari mantenir l'oferta d'activitats i programes adreçats a les famílies, tinguin o no els infants escolaritzats: «Espais familiars», «Tallers per a famílies», «Als dos anys un dia d'escoleta», «Tallers per a famílies que viuen en dues cases», «Massatges per a nadons»...
4. **Ajudarà a millorar la qualitat dels serveis la millora en la gestió:**
 - 1) Cal facilitar a escala local i insular la participació de les famílies en la presa de decisions de polítiques educatives.
 - 2) Cal identificar i acordar amb claredat els criteris prioritaris de qualitat dels serveis.
 - 3) Cal avançar en l'eficiència en la gestió de tots els recursos en joc (inversió econòmica, esforços personals...),
 - 3.a) ampliant i agilitant la informació compartida,
 - 3.b) coordinant les polítiques de les diferents àrees i administracions...

E. EDUCACIÓ INFANTIL I POLÍTIQUES D'INFÀNCIA

No n'hi ha prou a parlar de la qualitat de l'educació infantil. Cal que es duguin a terme polítiques d'infància. Ara ja és evident la transformació d'aquesta etapa i les grans dificultats que pateix: algunes desigualtats a la xarxa pública i dificultat en l'equitat per accedir-hi.

Avui quan parlem d'infants menuts i de l'educació ens cal assenyalar els problemes que es pateixen per encarar les problemàtiques de la infància que es troba en risc d'exclusió.

E.1. L'actualització del mapa de 2012 va fer emergir una nova problemàtica que queda resumida en les dades que aporta al quadre I, referit al percentatge d'escolarització per municipis a les escoles (quadre II):

Mentre en uns municipis (Ciutadella, Ferreries, Sant Lluís) el percentatge global d'infants escolaritzats abans dels 3 anys ronda el 60 per cent, en altres (Alaior, es Mercadal i Maó) queda situat al voltant del 40 per cent.

Si centram la mirada en l'escolarització al tercer any de vida, uns municipis (Ciutadella, es Castell, Ferreries i Sant Lluís) tenen més del 80 per cent dels infants escolaritzats, mentre que Alaior no arriba al 60 per cent i es Mercadal, es Migjorn i Maó oscil·len entre el 65 i el 69 per cent.

Les diferències són importants entre unes poblacions i unes altres, i no queden prou justificades per altres factors.

**QUADRE 2. MAPA ESCOLAR 0-3 ANYS. MENORCA 2012.
ESCOLARITZACIÓ A MENORCA. I ER CICLE EI. CURS 2011-2012**

MUNICIPI	3 anys	2 anys	1 anys	0-3
	2009	2010	2011	2008-11
	%	%	%	%
ALAIOR	57	38	16	39
CIUTADELLA	88	71	24	61
ES CASTELL*	83	51	16	51
ES MERCADAL	69	36	14	41
ES MIGJORN	64	80	13	48
FERRERIES	93	88	12	60
MAÓ	69	55	12	45
SANT LLUÍS	85	67	26	65
MENORCA	76	59	17	52

**QUADRE 3. MAPA ESCOLAR 0-3 ANYS. MENORCA 2012.
APORTACIÓ ANUAL DE LES FAMÍLIES CURS 2011-2012**

		EI 1	EI 2 / EI 3
		ALAIOR	Escoleta Pública
CIUTADELLA*	Escoleta Pública i Privada	3.033	1.812
ES CASTELL	Escoleta Pública	2.565	2.015
ES MERCADAL	Escoleta Pública	2.555	1.950
ES MIGJORN	Escoleta Pública	2.850	2.300
FERRERIES	Escoleta Pública	2.510	2.180
MAÓ	Escoleta Pública	2.807	1.968
	Escoleta Privada		2.410
SANT LLUÍS	Escoleta Pública	2.573	2.126

* Ciutadella: Possibilitat d'EI 1 a 1/2 jornada: 1.997 euros.

La percepció que es té en l'entorn escolar, especialment al segon cicle d'educació infantil, que és on s'escolaritza la totalitat de població infantil, és que els infants que s'hi escolaritzen per primera vegada són majoritàriament infants d'origen socioeconòmic baix o molt baix.

Tot fa pensar que majoritàriament el 20 per cent de diferència en l'escolarització al tercer any de vida entre uns municipis i uns altres és atribuïble fonamentalment al fet que les dificultats econòmiques de les famílies no troben el suport d'unes polítiques d'infància que cerquin pal·liar o

compensar les diferències d'origen per evitar l'efecte multiplicador que tenen en l'edat adulta les diferències educatives de la primera infància.⁴

Així, en alguns municipis, al quart any de vida es troben a educació infantil infants que ja han acumulat el benefici de l'escolarització i, si s'ha detectat cap dificultat, ja han estat atesos i en la majoria de casos la dificultat s'ha solucionat, i també altres infants (aproximadament un 35-40 per cent) per als quals l'escola és la seva primera experiència de socialització, i d'aquests, aproximadament un 20 per cent provenen d'entorns socioculturals desfavorits.

Cal afegir-hi que encara succeeix que quan aquestes famílies volen accedir a ajuts econòmics per escolaritzar els infants, es troben que, a la xarxa de serveis socials, no sempre es considera que l'accés de la criatura al sistema educatiu sigui un dret individual que té, i si la família no en pot justificar la necessitat sobre la base d'obligacions laborals, llavors no aconseguen el suport econòmic necessari.

No oblidem que, moltes vegades, aquestes mares i aquests pares pateixen serioses dificultats per accedir a feines estables, a més, sovint, han d'acceptar treballs sense contracte, i no poden demostrar la necessitat d'escolaritzar els infants.

E.2. Necessitat d'integrar les distintes xarxes d'atenció a la infància

Inicialment, els centres que acollien la primera infància amb intencions educatives van néixer a l'empara de la xarxa de serveis socials. La reivindicació del seu caràcter eminentment docent i una confrontació erròniament dilemàtica entre «centres assistencials o educatius» han acabat per deixar fora de les institucions docents l'anàlisi i la resposta a les problemàtiques socials de les famílies i derivar-les a uns altres serveis.

Massa sovint, les escoles consideren que les llars que es troben en situació de risc no són de la seva competència o no se senten capacitades per atendre-les. D'aquesta manera, ens trobem amb la paradoxa que, d'una banda, es proclama que cal respondre a les necessitats de la criatura de manera globalitzada i, d'una altra, s'exclou d'aquesta globalitat la dimensió referent a les necessitats socials.

Ja és hora que siguem capaços d'integrar, en els plantejaments institucionals, l'escolta i l'atenció a les realitats d'aquestes famílies dotant-nos de competències professionals per realitzar un suport intel·ligent i eficient. Ja ho vam fer en l'àmbit de la diversitat de l'alumnat amb capacitats personals diferents.

Atendre aquests infants als centres va representar un repte i una millora per a tothom. Quan parlem de necessitats i de respostes educatives, no podem fer distincions «segons de quin tipus de criatures parlem» i sí, en canvi, qualificar la institució i qualificar-nos nosaltres per normalitzar les anàlisis i els suports oferts a les famílies i als fills i filles.

⁴ «En tot cas, les condicions familiars i de l'entorn al llarg dels primers anys són predictives dels resultats en les persones adultes... Per exemple: respecte a les despeses sanitàries, les dades ens diuen que un 40% de les morts primerenques són degudes a components socials parentals; un 30%, a predisposicions genètiques; un 15%, a unes altres circumstàncies socials, i solament entre un 10% i un 15%, a dèficits de l'atenció mèdica.»

Guillem López Casasnovas a «La importància de la inversió en capital humà en els estadis educatius inicials», Guix d'Infantil, 64. Gener de 2012.

E.3. És urgent integrar els serveis educatius i socials per a la infància. No n'hi ha prou d'establir una simple coordinació i no hi caben demores. Només així podrem parlar d'una atenció global

Potser s'ha de començar amb la integració parcial d'alguns professionals dels serveis socials als centres docents. És ben absurd dir que, per exemple, l'escola ha de tenir cura dels hàbits, entre els quals hi ha els de l'alimentació, sense garantir que a casa l'infant tingui menjar.

No és pertinent que les famílies que acudeixen diàriament al centre educatiu siguin derivades als serveis socials per tractar les qüestions que concerneixen l'educació dels seus fills i filles. I és urgent fer competent el teixit escolar perquè sigui capaç de comprendre i d'acompanyar els membres de les llars en situació d'exclusió amb la singularitat requerida per ajudar-los a ser i a sentir-se capaços d'educar les seves criatures i encarar un futur familiar optimista, possible i compartit.

Cal que les i els professionals disposin de prou capacitat per entendre i per ajudar els infants a expressar la pobresa com a vivència. I, sobretot, és urgent que els centres docents no siguin espais de reproducció dels models d'exclusió que es pretenen que l'educació compensi. Referent a aquesta qüestió, es disposa de prou experiències vàlides per ser divulgades i incorporades als processos formatius del professorat.

Les vivències de formació compartides entre uns professionals provinents de l'àmbit social i uns altres del sector educatiu obren el camí a cooperacions excel·lents

F. DETECTAR EL «PATIMENT MENTAL EXCESSIU» I FER-HI FRONT

Sovint, la primera infància està allunyada de la imatge paradisiàca que se li sol atribuir. Si, d'una banda, ha disminuït la presència de retards maduratius per manca d'estímuls, d'una altra, i en la mateixa mesura, ha augmentat el nombre de criatures que presenten dificultats i trastorns pel que anomenarem genèricament «patiment mental excessiu», que els porta a presentar quadres psicopatològics que es van agreujant a mesura que va passant el temps per manca de comprensió adequada.

Faré una relació de les situacions que més habitualment ens trobem en la nostra tasca d'orientació a les famílies amb els infants escolaritzats a les escoles:

- criatures cuidades en entorns familiars que les atenen, però que no les contenen ni les sostenen;
- criatures que són molt ateses en la dimensió cognitiva i poc en la dimensió afectiva;
- criatures que viuen amb una mare o amb un pare que pateix una malaltia mental que no està prou compensada (progenitors amb ansietat, amb depressió, etc.);
- criatures que viuen immerses en processos de conflictes familiars o en separacions interminables i patològiques;
- ...

Aquestes situacions no sempre comporten símptomes greus, perquè sovint, a les primeres edats, la mateixa simptomatologia respon tant a petits desajusts com a trastorns importants en fase de configuració que s'acabaran estructurant com a patologies i que hipotecaran greument el desenvolupament de l'infant i les relacions socials que establirà. Què més es pot esperar de qui ha d'«ingerir més del que pot digerir»?

El «patiment mental excessiu» i els primers indicadors de psicopatologia exigeixen poder accedir a professionals de la salut mental degudament formats en relació amb aquestes edats. Sovint, amb petites i oportunes reorientacions, s'enforteixen resiliències i s'eviten desequilibris greus.

G. UNES ALTRES QÜESTIONS

Caldria encara entrar en altres qüestions com ara les polítiques de família, les polítiques culturals adreçades a llars amb criatures petites, els mitjans de comunicació..., entre moltes altres, però mereixen ser tractades en una altra ocasió.